

מיקום המקדש ומשמעותו

אביטל לוי (חזוני)

בית המקדש שוכן בגבול בין נחלת בנימין לנחלת יהודה. מה יכולה להיות המשמעות הערכית של מיקום זה? האם יש למיקום המקדש קשר ליחסים בין פוליטיקה וקדושה? תגובה על מאמרו של הרב יואל בן נון

הרב יואל בן נון טוען שהמיקום הגאוגרפי של המקדש מלמד על משמעותו ועל תפקיד הפולחן העברי.¹ מקומו של המקדש בנחלה פנימית מצביע על כך שהמקדש נחשב למוקד של אחדות פנימית לעם, לעומת המקדשים האליליים, אשר נתפסו כמוקדי הגנה מפני אויבים מבחוץ. פנימיות המקדש נעוצה בקדושת נחלת בנימין, השבט המאחד את עם ישראל, וקדושת הנחלה היא המקור לבחירת ירושלים להיות מקום המקדש. מיקום זה של המקדש הפריד את הפולחן מהכוח הפוליטי של המלך ויצר היררכיה שנבעה משלום ואחדות.

ברצוני לבחון את הפרשנות הטקסטואלית והגאוגרפית שעליה נשענת כל אחת מן הטענות של הרב בן נון ואת מסקנותיו הרעיוניות. אף על פי שאסכים עם מסקנתו של הרב בן נון לגבי סמליות המיקום של המקדש בנחלה פנימית, אחלוק על מסקנתו שפנימיות זו מבדילה את קדושת המקדש מהפוליטיקה. במקום מסקנתו זו אצביע על הקשר ההדוק בין קדושה לכוחו הפוליטי של המלך העולה ממיקומו של המקדש בגבול בין בנימין ליהודה ואציע שהמשמעות היא שהן אחדות והן קדושה תלויות בקיומם של יחסים של צדק בין שכבות העם.

א. הטענה הראשונה: הנחלה הפנימית של בנימין היא נחלת השכינה

הרב בן נון פותח בטענה חדשנית שנחלתו של בנימין כולה הייתה מיועדת להיות מקום שכינה. הוא תומך את טענתו בהסבר רעיוני לגבי אופיו של שבט בנימין ובהסבר גאוגרפי לגבי מיקומה של נחלת השכינה.

את קביעתו הרעיונית של הרב בן נון, שייחודה של נחלת בנימין נעוץ במעמדו המיוחד של בנימין בקרב אחיו, הקשור לערך האחדות, הוא מנמק בשלושה נימוקים: ראשית, בנימין נולד אחרון במשפחתו, ובהולדתו השלים את מספר

1 הרב יואל בן נון, "נחלת בנימין - נחלת שכינה", יהודה אליצור ויהודה קיל (עורכים), לפני אפרים ובנימין ומנשה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 25-46.

עַז דְּבִנְיָה • מִיָּקוּם הַמְּקֹדֵשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

האחים למספר המקודש, שנים עשר. גם סדר הכתובים תומך בכך, לדעת הרב בן נון, שכן סיפור הולדת בנימין נמצא בין שינוי שמו של יעקב לישראל לספירת האחים.² שנית, ייחודו של בנימין כרוך גם בהיותו היחיד מבני יעקב שלא השתתף במכירת יוסף - סיפור הקרע בין האחים. נראה שהרב בן נון מניח שבנימין היה צעיר מכדי להיות מעורב במכירה, ואילו היה מעורב במכירה, יוסף ובנימין לא היו כה נרגשים לראות זה את פני זה.³ יתרה מזו, נאמנותם של האחים לבנימין וסירובם לדרישת יוסף לוותר עליו ולהשאירו במצרים היו התיקון למכירה.⁴ שלישית, זמן לידתו ומקום לידתו של בנימין מגלמים רגיעה והתיישבות. הוא נולד לאחר המאבק של אביו עם המלאך ושינוי שמו, והוא הבן היחיד שנולד בכנען.

אכן, נימוקים אלו מצביעים על הקשר בין בנימין ואחדות השבטים. אולם אני רואה שתי בעיות במסקנה של הרב בן נון שייחודיות זו מתקשרת לקדושה דווקא: העובדה הטכנית שבנימין נולד אחרון, ולכן משלים את המשפחה, אינה מבטאת את אופיו המלכד, שכן אינה פרי אישיותו. גם בסיפור האחים במצרים בנימין אינו אלא האמצעי שבו משתמש יוסף כדי לבחון את שאלת האחוה במשפחתו. מי שעומד להגנת בנימין הוא יהודה, והוא המאחד את המשפחה כאשר הוא בוחר להגן על בנימין.

חשוב מכך, לא ברור מדוע כורך הרב בן נון את אחדות השבטים עם קדושה. את קביעתו הוא מבסס על מעמד הר סיני ומעמד הר הכרמל בימי אליהו.⁵ אכן, שנים עשר השבטים מוזכרים במעמדות אלה, אך אין בהם אזכור של קדושה ומקדש. אפשר לראות במעמדות חשובים אלו, המלמדים את העם כיצד לעבוד את אלוהים, מעמדות קדושים, אך הכתוב אינו מדגיש בהם ממד של קדושה. נראה אפוא שקישור זה נעשה רק לאחר ההנחה המוקדמת שאחדות מסמלת קדושה, שאין לה הוכחה בכתוב.

לעומת חולשת טענתו הרעיונית של הרב בן נון, טענתו הגאוגרפית לייחודיותה של נחלת בנימין משכנעת. הרב בן נון מצביע על כך שנחלת בנימין אינה גובלת בשום ארצות אויבות מסביב. אף שיש נחלות פנימיות נוספות, כשל אפרים ויששכר, ייחודיותה של נחלת בנימין נעוץ במיקומה בין נחלות השבטים המנהיגים.⁶ השבטים שנחלותיהם מקיפות את בנימין הם השבטים שעמדו בראש מחנות השבטים במדבר: יהודה מדרום, אפרים מצפון, דן ממערב וראובן ממזרח.⁷ אף על פי שהשבטים שינו את

2 בראשית לה.

3 שם מד-מה.

4 שם מח.

5 בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 25.

6 מיקום גבולות הנחלות שנוי במחלוקת הנובעת מזיהוי הערים המוזכרות בתיאורי הנחלות ושרטוט הגבולות על פיהן. אין הסכמה לגבי מיקום הגבול בין גד וראובן, ולכן לא ברור אם מעבר לירדן ממזרח לבנימין הייתה נחלת גד או ראובן. הרב בן נון אינו מתייחס לכך. הוא מבסס את טענתו על הצעתו של זאב קלאי (שם, עמ' 30, הערה 22).

7 תיאור נחלות השבטים האלה ביהושע יג; שם טו-טז; שם יט.

עַז דְּבִנְיָה • מִיְקוּם הַמִּקְדָּשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

מִיְקוּמָם,⁸ בולטת מרכזיותו של בנימין ביניהם. בכך מזכירה נחלתו של בנימין את המִיְקוּם הפנימי של מחנה הלוייה והמשכן בסדרי החנייה במדבר. מכך מסיק הרב בן נון: "נחלת בנימין מקבילה במעמדה לאוהל מועד עם משפחות הכהונה והלויה שחננו מסביבו, והיא מהווה 'נחלת שכניה' בתוך שאר נחלות ישראל".⁹

מעמד נחלת בנימין הושג גם בתהליך שכלל את כל שלבי ההתנחלות: ראובן נחל בתקופת ההתנחלות הראשונה, לפני הכניסה לארץ; אפרים ויהודה נחלו בתקופת הישיבה בגלגל; ואילו דן היה בין המתנחלים בתקופה האחרונה, כאשר ישב יהושע בשילה.¹⁰ מכאן שמעמדה של נחלת בנימין נעשה מרכזי בעקבות אחדות השבטים, שהתממשה בכיבוש הסופי של הארץ.

כאמור, אינני מקבלת את קביעתו של הרב בן נון כי מעמד ייחודי זה של נחלת בנימין משתלשל מאופיו של השבט ומקדושתו היתרה. אולם אם כך, מדוע זכה שבט בנימין בנחלה מרכזית זו? אני מבקשת להציע כי בנימין זכה בנחלה המקודשת דווקא משום חולשתו. מִיְקוּמָה הפנימי של נחלת שבט בנימין ומִיְקוּם המקדש בגבולו אינם קשורים לאופיו המיוחד של בנימין אלא לחולשתו, שהיא המבחן לאחדות השבטים. בסיפורי ספר בראשית נבחן כושר ההנהגה של ראובן ושל יהודה סביב יחסם לבנימין. גם בסיכום ספר שופטים באה לידי ביטוי החולשה של בנימין, ואחדות השבטים נבחנת בשאלה אם יכחידו את השבט הזה כליל.

לדעתי, שבט בנימין נוחל בנחלה שבה תשכון השכינה לא מכיוון שהוא עצמו מאחד, אלא משום שהיחס אליו הוא שמאפשר את אחדות השבטים. מִיְקוּמו של שבט בנימין בנחלה הקדושה אמור ללמד את העם שהקדושה דורשת הגנה על החלש בחברה, ערך החוזר ונשנה בפי הנביאים. השבטים החזקים מתנחלים סביב בנימין משום שההגנה על החלש בחברה היא מבחן ההצלחה של המנהיג. המנהיג הוא מי שיצליח לאחד את העם סביב ההגנה על החלשים.

רעיון זה מתיישב היטב עם טענתו של הרב בן נון שמִיְקוּמָה הפנימי של הנחלה המקודשת מבטא את מהות המקדש. אני מסכימה עם קביעתו שמִיְקוּמו הפנימי של המקדש מדגיש שהוא אינו בא להבדיל בין עמים וארצות אלא ליצור מדרג פנימי של קדושה בתוך העם. אולם אני טוענת שהקדושה אינה נובעת מכוחו של שבט אחד מאחד, אלא קדושה נובעת מהאחדות הנוצרת מהיחסים הנכונים בין השבטים והמעמדות השונים בעם. האחדות מתאפשרת רק אם החזקים מגינים על החלשים. הקמת המקדש בנחלתו של שבט חלש וקטן מציבה אתגר לכל מלך שירצה לאחד את העם, משום שרק אם יפרוש את חסותו על בנימין יגן עליו, יוכל לאחד בין מלכותו לבין המקדש ולהקים ממלכה מאוחדת וקדושה.

8 החלפת רוחות השמיים של ראובן ויהודה ושל דן ואפרים.

9 בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 31.

10 לפי יהושע יג; שם טו-טז; שם יט.

ב. הטענה השנייה: קדושת ירושלים נובעת מקדושת נחלת בנימין

טענתו השנייה של הרב בן נון היא שקדושת ירושלים נובעת מקדושתה הקדומה יותר של נחלת בנימין. הוא מראה שקדושת כל הנחלה הייתה מוכרת עוד לפני שנבחרה ירושלים. לדבריו, קדושת הנחלה הייתה עצמאית, ואילו קדושת מקום המקדש השתלשלה מהצטמצמות קדושת הנחלה.

נימוקו הראשון של הרב בן נון לכך שקדושת נחלת בנימין קדמה לקדושת ירושלים הוא שהכעס והתגובה הקיצונית למעשה פילגש בגבעה והעונש הכבד שהוטל על כל שבט בנימין נבעו מחומרת חילולה של הנחלה המקודשת.¹¹ לדעתי, זוהי הוכחה חלשה מאוד משום שהסיפור אינו קושר כלל בין התגובה לבין קדושת נחלת בנימין. יתרה מזו, די בסיפור המזעזע כדי להצדיק את התגובה החריפה של העם.¹² אכן, הנביאים מגיבים בחומרה יתרה על מעשי עוולה במקדש ה';¹³ אך אינני רואה כל ביסוס בסיפור לטענתו של הרב בן נון, שהמעשה שנעשה בגבעה היה מעשה כזה. יותר מכך, להבנתי הדיון בעניין קדושת הנחלה רק מעמעם את מוקד הסיפור, שהוא השאלה כיצד יש להגיב להתנהגות לא-מוסרית של כל עיר בישראל.

הנימוק השני של הרב בן נון הוא לשוני. הוא מראה שהמילה כתף, שמשמעותה דומה להר או גבעה, ייחודית לתיאור נחלת בנימין.¹⁴ הופעת המילה חמש פעמים בתיאור הנחלה מדגישה את חשיבותה ומזכירה את ברכת משה לבנימין: "לְבִנְיָמִן אָמַר יְדִיד ה' יִשְׁכֵּן לְבִטָּח עָלָיו חֶפְץ עָלָיו כָּל הַיּוֹם וַיִּבֶן כְּתָפָיו שָׁכֵן" (דברים לג, יב). כאן בולט הייחוד שבפרשנותו של הרב בן נון - התאוריה הגדולה שלו מסייעת בידו לפרש פסוק סתום. לדעתו, הכתפיים המוזכרות בברכה הן התצורה הגאוגרפית של הכתף המוזכרות בתיאור הנחלה. מתוך כך מפרש הרב בן נון את הפועל ישכן במשמעות של שכינת ה', כמו משכן, ומסביר שמשה מברך את בנימין שה' ישכון בנחלתו.

פסוק קשה נוסף שהרב בן נון מסביר באמצעות התאוריה הזו אמור על אנשי ערי גבעון שבנחלת בנימין: "וַיִּתְּנֶם ה' הוֹשֵׁעַ בַּיּוֹם הַהוּא חֶטְבֵי עֲצִים וְשֹׁאֲבֵי מַיִם לְעֵדָה וּלְמִזְבֵּחַ ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר" (יהושע ט, כז). על פי הסברו, הגבעונים הוקדשו לעבוד במיוחד את העם היושב במקום אשר יבחר ה' לשכון בו. במושג 'המקום אשר יבחר ה'' מכונה מקום הפולחן המרכזי שוב ושוב בספר דברים. הזכרתו כאן מורה שאזור מגורי הגבעונים, הוא נחלת בנימין, הוא המקום אשר בחר בו ה'. מכאן שקדושת נחלת

11 בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 35.

12 ישראל ראו במעשה שנעשה בגבעה נבלה (שופטים כ, ז) ורעה (שם כ, יב-יג). זעזועם למראה הגופה המבותרת אינו ממוקד בכך שהמעשה נעשה בבנימין דווקא אלא בישראל: "וְהָיָה כָּל הָרָאָה וְאָמַר לֹא נְהִיָּתָה וְלֹא נִרְאָתָה כְּזֹאת לְמִיּוֹם עֲלוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה שִׁמּוֹ לָכֶם עָלֶיךָ עֲצוֹ וַיְדַבְּרוּ" (שם יט, ל).

13 ראו ישעיה א, ירמיה ז ועוד.

14 בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 37.

עַז דְּבִוְרָה • מִיָּקוּם הַמְּקֹדֵשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

בנימין הייתה מוכרת כבר בימי יהושע, בתיאור הנחלות ובהקדשת הגבעונים, זמן רב לפני שנכבשה ירושלים.

הנימוק השלישי של הרב בן נון הוא ריבוי המקומות המקודשים לעבודת ה' בנחלת בנימין - גלגל, בית אל, קריית יערים, מצפה, גבעת האלוהים, נוב וגבעון. אף שיש מקומות פולחן חשובים מחוץ לנחלת בנימין - שכם, שילה, חברון ובאר שבע - הרב בן נון טוען שריכוזם הגבוה בנחלת בנימין מראה שהנחלה כולה הייתה מקודשת.¹⁵ הוכחה זו אינה משכנעת בעיניי, משום שייתכן שריבוי מקומות הפולחן בנחלת בנימין נובע מהעובדה שישראל חיו בה בשנות הכיבוש הראשונות. הרב בן נון מנסה לענות על ביקורת זו בהצעה שנחלת בנימין נכבשה תחילה דווקא משום קדושתה, שסימלה את מלחמת ה' בעבודת האלילים של עמי כנען:

חלק גדול מן המקומות שנזכרו במלחמות יהושע נמצאים בנחלת בנימין [...]. עם זה שיש למהלך המלחמה הגיון צבאי-גיאוגרפי מובהק [...] אי אפשר להתעלם מן המשמעות הדתית המובהקת של נחלת בנימין; כמרחב המלחמה העיקרי עם הכנענים [...] וכמרחב שבו כמעט כל אתר מרכזי הוא גם מקודש לעבודת ה'.¹⁶

הרב בן נון טוען לחפיפה (אולי מקרית) בין התפקיד הצבאי-גאוגרפי של הנחלה ובין קדושתה ומציע שלא להתעלם מהקדושה בגלל התייחסותנו למשמעות הצבאית. לדעתי, הגיוני יותר להסביר את החפיפה באמצעות קשר סיבתי: קדושת הנחלה נבעה מהיותה הנחלה הראשונה שנכבשה. ריבוי המקומות הקדושים החופפים או הקרובים לאזורי הקרבות נבע מהמודעות הרבה לעזרת ה' בכיבוש בתקופת יהושע. מתוך הכרת טובה לה' הוקדשו מקומות רבים לעבודתו. חיזוק נוסף לעמדה זו אפשר למצוא בהבדל בין התיאור הניסי של כיבוש הערים בנחלת בנימין, כגון יריחו והעי והמלחמה במלכי הדרום,¹⁷ ובין התיאור הלא ניסי של כיבוש הממלכות הצפוניות.¹⁸ בכיבושים הראשונים הייתה מודעות רבה יותר למעורבותו של הקדוש ברוך הוא בתהליך הכיבוש.

אומנם הרב בן נון יכול לשוב ולטעון שהניסים שנכרכו בכיבוש נחלת בנימין נבעו מקדושתה, אבל הניסים לא היו מוגבלים לנחלת בנימין בלבד אלא התחוללו בכל הכיבושים המוקדמים בספר יהושע, ורק בהם.¹⁹ לכן סביר יותר שריבוי המקומות הקדושים בנחלת בנימין נבע מהיותה מקום הכיבוש והיישוב הראשון בארץ. קדושת

15 שם, עמ' 35.

16 שם.

17 ראו יהושע ו; שם ט; שם י.

18 ראו שם יא.

19 ייתכן שההבדל בין התיאור הניסי בשלבי הראשונים של הכיבוש לתיאור הטבעי בשלבים המאוחרים תלוי בהסתכלותו של כותב הספר ואולי אף במבטו של כל העם. העם שזה עתה שרד בתנאי המדבר ואולי לא האמין מראש ביכולתו להילחם, השתאה נוכח ניצחונותיו המופלאים.

עַז דְּבֹרָה • מִיָּקוּם הַמְּקֹדֵשׁ וּמִשְׁמֵעוֹתוֹ

נחלת בנימין לא נבעה מייחודיותה הקדמונית, שאותה כיבדו בהקדשת מקומות פולחן, אלא ריבוי המקומות לעבודת ה' באזור שנכבש תחילה הוא שקידש את נחלת בנימין.²⁰

לדעתי, אפשר לקשר בין קידושה של נחלת בנימין בעת הכיבוש לבין הסיבה שהצעתי למעלה לקדושת נחלת בנימין. במקום טענתו של הרב בן נון שהנחלה התקדשה לכתחילה בשל אופיו המאחד של שבט בנימין, אני מציעה שהנחלה התקדשה בזמן הכיבוש בשל מיקומה הגאוגרפי. מיקומה בתווך בין נחלות השבטים המנהיגים, שהתהווה לאורך שלושת שלבי הכיבוש, והקדשת אתרי הניצחונות בנחלת בנימין לעבודת ה' לאור ההתרגשות וההווייה על הניסים שאירעו שם, הם שקידשו את נחלת בנימין. אם הרב בן נון צודק, וברכת בנימין משמעה שכינת ה' בנחלת בנימין, אפשר שמה ידע שייכנסו לארץ באזור יריחו ויעץ בברכתו שהשבט הקטן יזכה בנחלה מוגנת זו. ייתכן גם שמה מייעץ בברכתו לרכז את הפולחן הדתי באזור נחלתו של שבט קטן ונטול שאיפות הנהגה כדי שלא ישתלט על ההנהגה הדתית, שכבר הובטחה לשבט לוי. אולי המושג הייחודי 'כתף' בתיאור אתרים בנחלת בנימין אמור להזכיר לקורא את ברכת משה ואת עצתו.

הרב בן נון רואה בקדמות קדושת נחלת בנימין ביטוי לעצמאות הפולחן מהמלוכה. יש לשים לב שלפי תפיסה זו, קדושת המקום נעוצה במקום עצמו ואינה מצריכה הסבר חיצוני: לבנימין הובטחה חלקה שהיא קדושה מאליה. המקום שהתקדש נבחר קודם להקמת המלוכה, והמלך נדרש לבחור מתוך הנחלה המקודשת את בירתו כדי להציב בה את המרכז הפולחני, שקדושתו אינה תלויה במלך. לדעת הרב בן נון, דחיית שושלת בית שאול משבט בנימין משמעה דחיית האפשרות שאת הפולחן והמלכות ינהיג אותו שבט, ואולי אף אותו אדם.²¹

אני מסכימה עם הרב בן נון שנחלת בנימין הייתה מקודשת קודם שנתקדשה ירושלים, אך בעיניי, קדושתה של נחלת בנימין באה לחזק את הקשר בין הפולחן והמלכות במקום ההחלישו. כאמור, לדעתי נבע ריבוי המקומות המקודשים לעבודת ה' בנחלת בנימין מכיבושה המוקדם. חשוב מכך, כפי שהראיתי בדיון בטענתו הראשונה של הרב בן נון, קדושת נחלת בנימין נבעה ממיקומה בין נחלות השבטים המנהיגים ולא מאופיו הייחודי של שבט בנימין. בנימין הוצב בנחלה המקודשת כדי לגונן עליו, ואולי כדי שחולשתו תמנע ממנו לנסות להשתלט על הפולחן. נכונה בעיניי הצעתו של הרב בן נון שהבירה הייתה צריכה להיבחר מתוך נחלה מקודשת זו.

20 לפי הרמב"ם, (משנה תורה, הלכות תרומות א), רמות הקדושה השונות בארץ ישראל נקבעו על ידי כיבושים שונים.

21 על פי שמואל א (יג, ט) הוא העלה אפשרות ששאלו עצמו חשב שיוכל להיות גם כוהן וגם מלך, שכן הקריב קורבנות, וראו הוכחות נוספות אצל בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 36.

עַז דְּבֹרָה • מִקּוּם הַמְּקֹדֵשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

אולם אנו מוצאים שדוד הוא שבחר את עיר הבירה ומרכז הפולחן, והוא בחר בעיר מתוך נחלתו שבטו הגובלת עם נחלת שבט בנימין. בחירה זו מדגישה את הקשר העמוק שבין המלכת מלך, המרכז ומאחד את הנהגת העם, להקמת מקדש, המאחד ומרכז את עבודת ה'. כפי שראינו, חולשתו של בנימין יכולה להיות עילה לאיחוד האחים, אך רק הנהגתו של יהודה, שהתבטאה בנאומו ובנשיאתו באחריות לבנימין, היא שהביאה לאיחוד האחים. באותה דרך, עד שנבחר המלך, הייתה מקודשת כל נחלת בנימין - כל האזור שבין נחלות השבטים שהיה טמון בהם פוטנציאל המלוכה - משום שאי אפשר להקים מקדש בלא מלך. רק כאשר נבחר המלך התאפשר צמצום הקדושה לעיר אחת. רק הודות לחסותו של המלך נבחרה העיר שממנה נובעת אחדות השבטים וקדושת העם.

אני מקבלת אפוא את טענתו של הרב בן נון שנחלת בנימין הייתה מקודשת, אך טוענת שקדושה זו נבעה מתהליך הכיבוש ולא מאופיו של שבט בנימין. משום כך אני חולקת על מסקנתו הרעיונית שהצטמצמות קדושת הנחלה הפנימית לעיר ירושלים מסמלת את ניתוק עבודת ה' מכוחה הפוליטי של המלוכה ומאלימות המלחמה. אני מסכימה איתו שאילו הייתה חפיפה מלאה בין הפוליטיקה לעבודת ה', היה המלך מבנימין מולך לדורות או שהבירה הייתה נבחרת מתוך נחלת השבט המולך, ובה היה נבנה המרכז הפולחני. ואולם העובדות כפי שהיו - שתחילה נבחר מלך מבנימין, ושדוד מלך תחילה בחברון - מלמדות על התחבטות לגבי הקשר הנכון בין המקדש והמלך. ההכרעה שנפלה על בחירת הבירה על הגבול בין הנחלה המקודשת לנחלת שבטו של המלך עשויה לסמל הן את ההפרדה בין המלוכה ועבודת ה' והן את הקשר ביניהן. הקשר ההדוק ביניהן מפורש בנבואת ה' לדוד: "כִּי יִמְלֹאוּ יָמֶיךָ וְשָׁכַבְתָּ אֶת אֲבֹתֶיךָ וְהִקְיִמְתִּי אֶת זְרָעָךָ אַחֲרֶיךָ אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ וְהִכִּינְתִּי אֶת מַמְלַכְתּוֹ. הוּא יִבְנֶה בַּיִת לַשֵּׁמִי" (שמואל כ ז, יב-ג). רק לאחר שה' יבנה בית נאמן למלך וששושלתו תתייצב, יבנה המלך בית לה'.²²

כפי שראינו, מקום המקדש מלמד שקדושת הפולחן אינה נפרדת ועצמאית מהפוליטיקה ומהמלכות אלא תלויה בהן ומעוצבת על ידיהן. בכך תומכת גם העובדה שקדושת ירושלים לא נבעה רק מקדושת נחלת בנימין, הקדומה יותר. בבחירת ירושלים חברו שתי בחינות: הקדושה משכבר של נחלת בנימין, ובצידה הקשר שלה לשבט יהודה ולמלך הנבחר. למעשה התקדשה ירושלים באותה דרך שהתקדשה נחלת בנימין, ובזה שווה קדושת ירושלים לקדושת הנחלה. דוד לא בחר לבירתו את אחת הערים שכבר התקדשו אלא בחר בעיר שטרם נכבשה. ייתכן מאוד שבחר את ירושלים משום שרצה עיר שתעמוד על הגבול בין נחלת שבטו, השבט שלאורך הדורות וגם בימיו הצליח לאחד את כל העם,²³ ובין השבט החלש. פריסת חסותו של המלך על השבט החלש מבטאת את אחריותו כלפי העם כולו. אולם למרות חשיבותו של המיקום הגבולי של

22 זו הסיבה שמשמיע הנביא נתן לכך שנבצר מדוד לבנות בית לה'. את הסיבה המפורסמת למניעתו מלבנות את המקדש, שפיכת הדם, מצוין דוד עצמו בדברי הימים א כב, ח.

23 שמואל ב ה, א-ג.

עַז דְּבֹרָה • מִיָּקוּם הַמִּקְדָּשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

ירושלים בין יהודה ובנימין, קדושתה המסוימת אינה תלויה בקדושה קדומה יותר. כפי שהתקדשו מקומות רבים בנחלת בנימין בימי כיבוש יהושע, כך התקדשה גם ירושלים על ידי כיבוש ויחודה לעבודת ה'.

ג. הטענה השלישית: הנחלה הפנימית מדגישה מדרג רוחני בעם

הרב בן נון רואה בבחירת מקום הפולחן חלק מהמאבק המקראי בתפיסה האלילית הכנענית, שלפיה לכל אל יש מרחב שעליו הוא מגן ואליו קשורים כוחותיו. מיקומו של המקדש בנחלה שאינה גובלת עם העמים הסובבים מצביעה על כך שמטרת המקדש אינה לקבוע גבולות חיצוניים אלא ליצור מדרג רוחני בתוך העם. נראה לי כי תפיסה זו משתלבת בתפיסה האוניברסלית של ה' המוצגת בתנ"ך.²⁴ כיוון שאלוהי ישראל הוא מלכו של העולם כולו, מיקום המקדש שלו אינו מצביע על הגבלת כוחותיו בטריטוריה מסוימת. אף ריכוז עבודת ה' במקום אחד אינו מורה על הגנה על טריטוריה מסוימת אלא על יצירת מדרג של קדושה בתוך העם המאוחד סביב המקדש. הרב בן נון מעגן טענה זו בשחרור הלוויים המשרתים במקדש ממלחמות עם אויבים מבחוץ ובתפקיד הפעיל שהם נטלו במלחמות דתיות בתוך העם:²⁵

המקדש הוא פנימי-כהני, נבדל מן המלכות וממלחמותיה, וגבולותיו מבטאים הבדל דרגאי-מעמדי בתוך מערכת-אחת, במקום הבדל לאומי-ממלכתי, טעון מתח ואיבה. לפיכך, גבולות המקדש, והנחלות הקשורות בו, הם גבולות של שלום, בעוד גבולות האומה והארץ, הם תוצאה של מלחמה, ולעתים תכופות, ממשיכים לבטא מלחמה.²⁶

הרב בן נון רואה גם בעיתוי הקמת המקדש בימי שלמה, לאחר תום הכיבושים, הוכחה לכך שהתגלותו הקבועה של אלוהים היא התגלות של אל השוכן בקרב האומה ומעצב את דמותה, ולא של לוחם:

המלחמה היא גילוי של ישועת ה' ואף של הופעת ה' [...] באופן זמני, כגילוי לשעתו [...] המקדש הקבוע הוא לעולם פנימי, וגבולותיו - גבולות מחנה שכונה וגבולות מחנה לוויה, הם גבולות של דרגות שונות במערכה אחת, כעין המבדיל בין קודש לקודש.²⁷

24 לדוגמה: "סוּמַךְ ה' לְכָל הַנְּפִלִים וְזוֹקֵף לְכָל הַכְּפוּפִים. עֵינֵי כָל אֱלֹהִים יִשְׁבְּרוּ וְאַתָּה נוֹתֵן לָהֶם אֶת אֲכָלָם בְּעֵתוֹ. פּוֹתַח אֶת יְדָךְ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רִצּוֹן" (תהלים קמה, יד-טז).

25 הלוויים הרגו בעובדי העגל, ומשום כך זכו בתפקידם במשכן (שמות לב, כה-כט); פינחס נלחם בהולכים אחר פעור, ולכן זכה בשושלת הכהונה (במדבר כה).

26 בן נון (לעיל, הערה 1), עמ' 40.

27 שם, הערה 55.

הרעיון שמיקומו של המקדש מורה על תפקידו הפנימי מסביר את סיפור החזרת הארון משדה פלשתים בתחילת ספר שמואל. רבים מאנשי בית שמש קיבלו את פני הארון בהקרבת עולות לה' ובשמחה בשובו, ובכל זאת הומתו. בקריאתו של הרב בן נון, הארון נלקח מישראל מכיוון שבני עלי ראו בו כלי להבטחת ניצחונם במלחמה אלימה בין עמים. הפלשתים ראו בארון סמל למלכותו של אֵל טריטוריאלי, ועונשיהם באו להראות להם את יכולתו של ה' לשפוט ולהילחם בכל מקום. גם כשחזר הארון לישראל הוא נתפס ככלי לניצחון בגבולות.²⁸ אפשר להתלבט לגבי הצדק שבעונש כזה, אך זהו ההסבר הסביר ביותר שמצאתי לסיפור. אולם גם אם לא נקבל את הפרשנות הזאת, שביו של הארון, הפסדם של ישראל במערכה ועונשם של הפלשתים מוכיחים את טענתו של הרב בן נון שהארון מסמל את כוחו האוניברסלי של הקדוש ברוך הוא. לפי הדברים הללו, נראה שמיקום המקדש בנחלה פנימית משמעו שהמקדש לא בא להפריד בין העמים ולחזק את ישראל במלחמותיו אלא לעצב את פני העם מתוכו.

לכאורה טענתי שמיקום המקדש ומהותו תלויים במלכות סותרת את הטענה האחרונה של הרב בן נון, שאין תפקידו של מקדש ה' להגן על גבולות הארץ אלא לעצב את העם פנימה. כיצד אפשר לטעון שמיקום המקדש אינו קשור למלחמה, אך הוא נבחר על ידי מלך אשר תפקידו להגן על העם - הרי אחת מהסיבות של ישראל בבקשם להם מלך הייתה: "וַיֵּצֵא לְפָנֵינוּ וְנִלְחַם אֶת מִלְחַמֹּתֵינוּ" (שמואל א ח, כ)? ואכן, ספר שמואל וספר מלכים רצופים במאמציהם של מלכים להגן על גבולות ארצם מפני האויבים החיצוניים.

גם טענתי שקדושתן של נחלת בנימין ושל ירושלים התאפשרה דווקא מכיוון שהן נכבשו במלחמה נראית סותרת את עמדתו של הרב בן נון. נראה שעל פי טענות אלו, אצטרך לעדן את עמדתו של הרב בן נון. מיקום המקדש אינו בא לבטא התנגדות לתפיסה שה' מגן על עמו, שכן גם הרב בן נון יסכים שאף הניצחון על האויבים במלחמות מבטא את הנהגת ה'. אולם מיקום המקדש מדגיש את התפקיד הפנימי של הקשר לקדוש ברוך הוא, ולא את התפקיד החיצוני. מיקום המקדש בבירת המלך, בנחלה שאינה גובלת עם אויבים חיצוניים, מצביע על תפיסתה הייחודית של התורה לא רק באשר למקדש אלא גם באשר למלך. מיקום המקדש אינו רומז שהקדוש ברוך הוא או המלך אינם מעורבים בהגנה על הגבולות אלא מוסיף שלשניהם תפקיד חשוב בעיצוב העם.

ריכוז הפולחן וריכוז ההנהגה מדגישים את המדרג החברתי הפנימי, ובמיוחד את טיב היחסים בין השכבות השונות. כפי שהמלך, שנבחר מאחד השבטים החזקים, צריך לקחת תחת חסותו את השבט החלש, כך עליו לשפוט את העם בצדק ולהנהיג חברה

28 החזרה על ראיית הארון על ידי בני בית שמש מזכירה את ראיית הארון על ידי הפלשתים ומורה על הסיבה לעונשם (שמואל א ו). השוו "וַיֵּרְאוּ הַפְּלִשְׁתִּים כִּי אָמְרוּ בָּא אֱלֹהִים אֶל הַמַּחֲנֶה" (שם ד, ז); "וַיֵּרְאוּ אַנְשֵׁי אֲשֶׁדּוּד כִּי כֵן וְאָמְרוּ לֹא יֵשֵׁב אֲרוֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עִמָּנוּ כִּי קִשְׁתָּהּ יָדוּ עֲלֵינוּ וְעַל דָּגוֹן אֱלֹהֵינוּ" (שם ה, ז); "וּבַיִת שֶׁמֶשׁ קִצְרִים קִצְרִים חֲטִים בְּעֵמֶק וַיִּשְׂאוּ אֶת עֵינֵיהֶם וַיֵּרְאוּ אֶת הָאֲרוֹן וַיִּשְׁמְחוּ לְרֵאוֹתָ" (שם ו, יג); "וַיֵּךְ בְּאֲנָשֵׁי בֵּית שֶׁמֶשׁ כִּי רָאוּ בְּאֲרוֹן ה'" (שם, יט).

עַז דְּבֹרָה • מִיָּקוּם הַמִּקְדָּשׁ וּמִשְׁמַעוֹתוֹ

צודקת. אכן, קדושת ירושלים נקבעה על ידי כיבוש, אולי משום שתקופת כיבוש יוצרת הזדמנות להתחדשות ולעיצוב מטרות חדשות. אולם מהות קדושתה של ירושלים איננה הניצחון על הגויים הסובבים אלא איחוד העם וכינון יחסי צדק בין השבטים והמעמדות השונים בעם.

סיכום

חשובה מאוד בעיניי גישתו של הרב בן נון, המייחסת למקום הגאוגרפי של המקדש משמעויות ערכיות-אמוניות ביחס לתפיסת הקדושה בתנ"ך וביחס לתפקיד המקדש בישראל. על כן צעדתי בעקבותיו בחיפוש אחר תובנות הנובעות מן המיקום הגאוגרפי, אף שלעיתים חלקתי על מסקנותיו.

אימצתי את הצעתו של הרב בן נון שנחלת בנימין הייתה מקודשת, על סמך הדמיון בין מיקום נחלת בנימין בתוֹך בין נחלות השבטים המנהיגים, המקביל למיקום מחנה שכינה במדבר, ועל סמך ריבוי מקומות הפולחן בנחלתו. אולם לעומת תפיסתו, שלפיה הקדושה נבעה מאופיו של בנימין, בלי התערבות ועשייה אנושית, הצעתי אני שהקדושה תלויה בכיבוש ובקידוש שקידשו ישראל, ואולי זהו המימוש של ברכת משה. המחלוקת בינינו לגבי השפעת מעשי אדם על קדושת הנחלה מבטאת גם את ההבדל בין היחס שלנו לקשר בין פוליטיקה וקדושה. הרב בן נון ראה במיקום המקדש בנחלת בנימין ביטוי לכך שהפולחן מופרד מהפוליטיקה. לעומתו אני טענתי שהצבת המקדש בגבול בין יהודה לבנימין מורה על תפיסה ייחודית של התנ"ך שעל פיה יש קשר הדוק בין פוליטיקה וקדושה. קדושת המקדש מתאפשרת רק כאשר המלך מאחד את העם מתוך אחריותו כלפי החלשים בעם.

לבסוף, אף על פי שהסתייגתי מהצעתו של הרב בן נון באשר למיקומו הפנימי של מקדש אלוהי ישראל והראיתי שלקדוש ברוך הוא ולמלך יש גם תפקיד של הגנה על הגבולות, אני מסכימה עם המסקנה שמיקום המקדש מדגיש את תפקידו ביצירת מדרג מאחד בתוך העם. עם זה, לאור טענתי שהתנ"ך רואה תלות הדדית בין המקדש למלוכה, הרחבתי טענה זו והראיתי שמיקומו של המקדש בעיר הבירה מדגיש שגם תפקידו של המלך אינו רק בהגנה על הגבולות אלא גם ביצירת אחדות. מיקום המקדש עשוי אפוא ללמד שגם הפולחן וגם המלוכה מתאפשרים רק כאשר שוררים יחסי צדקה ומשפט בין שכבות העם.